

ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД

З 1357 року землі Чернігово-Сіверщини потрапили під владу Литви.

В історії цей період вивчений ще не достатньо. Вивченням історії Литви займався видатний історик України В.Б.Антонович. Відома його праця «Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда», яка була написана як докторська дисертація і захищена в 1878 році в Київському університеті. В.Б.Антонович проаналізував всі йому відомі історичні документи і літописи і систематизував їх у своїй дисертації. Ця історична стаття знаходиться в книзі В.Б.Антоновича «Моя сповідь», яка вийшла з друку у видавництві «Либідь» в 1995 р.

В яких стосунках були литовські феодалі з українськими князями, чи сприяли вони укріпленню українських земель від зовнішніх ворогів, на ці питання ви знайдете відповідь в згаданій історичній праці.

На початку XV століття політична карта Європи і Азії потроху стала змінюватись. Міцніло і розросталось Московське князівство, яке підкорювало все більше і більше територій. Чернігово-Сіверщина потрапила в його поле зору. Московське князівство вважало себе спадкоємцем Київської Русі і розпочало серію війн за приєднання до себе її земель. Територія, на якій знаходилась і наша земля, потрапила в період постійних конфліктів. Зробимо спробу відтворити хронологію подій тих часів: 1398р. - надання литовським князем Вітовтом князю Свидригайлу у володіння міста Новгород-Сіверського з його землями. Вже через сім років тут почались повстання проти панування литовських феодалів, і в 1408 році велика частина Чернігово-Сіверщини разом з князем Свидригайлом перейшли під владу Московського князя Василя Дмитровича. Політика Москви щодо Чернігівщини, постійні воєнні конфлікти і договори про перемир'я привели до того, що вже в 1499-1500 роках під владу московського князя Івана III перейшла міста Чернігів, Старо-дуб, Гомель, Любеч, Новгород-Сіверський і Рильськ «со многими волостями». Остаточо Чернігово-Сіверщина була закріплена за Московією в 1503 році після чергового перемир'я. В 1508 році почалась нова хвиля антилитовських повстань, які очолив князь Михайло Глінський. Це вже були виступи українських князів, які не хотіли йти в залежність від католицької Литви. Справа в тому, що в ряді удільних українських князівств почалось насильне введення католицизму і притиснення православного люду. Церкви перебудовувались в костіоли, службу почали правити ксьондзи. Окатоличування Литвою робилось для того, щоб ще більше зміцнити свою політичну владу і назавжди посісти на українських землях по обидві сторони Дніпра. Лівобережна Україна щодо релігійної віри більше тягнулась до православної Москви, повстання Михайла Глінського привело врешті-решт до повного її переходу у підданство Москви.

Литва не залишала в спокої Московське князівство і в 1564 році зробила нову спробу відібрати Чернігівщину, але була розгромлена російським військом при допомозі українських селян і міщан. Литовське князівство було не в змозі вести самостійні політичні справи на великій території, до якої входили Україна і Білорусія, тому в 1569 році була підписана Люблінська унія, тобто договір з Польщею про об'єднання Литви. З цього часу починається загарбання поляками і поневолення як Правобережної, так і Лівобережної України.

Перед підписанням Люблінської унії (1569 р.) велике князівство Литовське вже не могло активно протидіяти агресивно настроєним сусідам. На півдні міцніло Кримське ханство, яке утворилось після занепаду Золотої Орди. Але воно було ще не в змозі воювати проти багатих генуезьких та грецьких торгівельних міст, і тому об'єктами їх нападу були слабо захищені землі України. Кримські татари, нападаючи на українські села, розоряли їх, а людей гнали до невольницьких ринків Кафи і Константинополю. Особливо спустошливими були набіги у 1549 та 1552 роках. На сході не давало спокою литовським магнатам Московське царство. Особливо це стало відчуватись, коли Литва розпочала нову довготривалу війну з Московією (1562-1570). Опинившись перед загрозою вторгнення московських військ на територію свого князівства, литовці попросили допомоги у Польщі. За таких обставин була і підписана Люблінська унія, яка пізніше мала великі трагічні наслідки для українського народу. Під питання ставилось існування українців як окремої етнічної спільноти. За Люблінською унією більша частина української території увійшла до складу Польської Корони. Розпочалась колонізація захоплених земель. За Литвою залишилась вузька смуга Лівобережної України вздовж Дніпра і на півдні: Остерський, Козелецький, Ніжинський і Борзнянський повіти. Політична дестабілізація і насильне поневолення селян спричинило переселення їх на Чернігово-Сіверщину під владу Московського царя. Так поступово почалось заселення земель навколо Путивля і нинішнього Конотопського району.

Неспокійно жилося простим людям і під владою царської Москви. 1600-1602 роки були неврожайними, зливи не давали змоги зібрати урожай. Це призвело до голоду. Ціни на хліб виросли в десятки разів.

Феодали відмінили грошові податки і брали їх натуральними продуктами. Всі ці дії спричинили те, що почали виникати стихійні антифеодальні виступи. В 1603 році вийшов указ про «отпускные» для селян і холопів, від яких відмовлялись їх власники. На кордонах Московського царства збиралось багато «гулящих людей». Тільки в південних і південно-західних повітах їх нараховувалось до 20 тисяч. На той час це були землі Чернігово-Сіверщини, яка в свою чергу стала окраїною Московського князівства. Все це привело до відомих з підручників історичних подій, відомих під назвою «голодные бунты».

В 1604 році невдоволення селян і їх виступи співпали з діями так званого Лжедмитрія, який виступав проти Московського уряду, підбурюваний поляками. Про вірність «царевичу Дмитрію» заявляють жителі Чернігова, Рильська, Путивля, Курська і Кром. Вони вливаються у його військо і прямують до Москви. Під Новгород-Сіверським Лжедмитрій терпить поразку, але при підтримці селян і міщан він знову відновлює воєнні дії проти «боярського» царя Бориса Годунова. Великі маси поневолених людей, запорізькі і донські козаки виступають за «доброго царя Дмитрія» з надією на полегшення життя. Самозванець звільняє на 10 років від усіх податків місто Путивль і навколишні Сіверські землі за надану йому допомогу. Користуючись нагодою, перестали сплачувати податки і інші містечка й села. При підтримці низів, служилих людей і навіть дворян, 20 червня 1605 року Лжедмитрій входить до Москви. Лише рік протримався «царевич Дмитрій» на Московському троні. Під час повстання проти його царювання московські князі посадили на «правление» князя В.І. Шуйського. Почалось відновлення старих порядків. Знову починається невдоволення низів і знову в центрі подій опиняється Путивль. Підігріває нові невдоволення князь Г. П. Шаховський, підручний Лжедмитрія. Використовуючі силу народного гніву, він розпускає новину, що нібито «царь Дмитрій» живий і готується до нових походів, тепер вже проти Шуйського. Невдовзі серед повстанців з'являється Іван Болотников, який і бере керівництво новими походами на себе. Іван Болотников за походженням був із служби лих людей, збіднівши він перетворюється на холопа знатного боярина А. А. Тележєвського. Під час одного із походів, потрапляє в полон до кримських татар. Ті продають його в Туреччину. Звільнили його німці, у яких він знаходився на військовій службі. Добре обізнаний у військовій справі, він очолював великий загін запорожців. Прибувши до Путивлю з Польщі, І. Болотников зміг швидко зорієнтуватись в ситуації і розпочинає нові бойові дії проти Москви. На вірність йому присягають Путивль, Єлець, Тула, Рильськ і інші міста.

Кінець XVI — початок XVII століття видався тяжким випробуванням для всієї України, і особливо для Чернігово-Сіверщини. Її територія на той час не потрапила під правління Польської Корони, але і в Московському підданстві було не легко. Всі описані в статті події проходили в більшості на території Путивльського району, але вони сприяли тому, що саме в цей час починається заселення земель Конотопщини переселенцями з Правобережної України і біглими людьми з Московського царства.

Постійні суперечки між Польщею і Московським царством приводили до кровопролитних воєн. Польські магнати рвались до Москви і хотіли посадити на царювання свого королевича Владислава. Це їм вдалось, але не надовго. Масові виступи проти поляків, очолювані посадським старостою Кузьмою Мініним і князем Дмитром Пожарським, сприяли тому, що вже в листопаді 1612 року Москва була звільнена від інтервентів. В січні 1613 року відбувся Земський Собор, на якому було вибрано царем Михайла Романова (1613-1645рр.), 16-річного сина Митрополита Филарета.

Новий виступ поляків на Москву розпочався в 1617 році, оборону міста керував князь Пожарський. Польські війська були зупинені і вконтр розбиті. В 1618 році в селі Деуліно, неподалік Троїце-Сергієва монастиря було підписано договір про перемир'я, яке тривало чотирнадцять з половиною років. Розпочався новий поділ кордонів між Польщею і Московією. Згідно з перемир'ям Річ Посполита залишалась в Смоленщині і Чернігово-Сіверщині. Чим для нас цікавий Деулінський договір 1618 року? А ось чим. Спеціальні комісії з двох сторін з великими претензіями одна до одної почали ділити Смоленщину, і Чернігівщину. Росія на той час, воюючи з Польщею, укріпила свої західні кордони містечками-фортецями, де стояли військові гарнізони, і тому при розподілі кордонів не хотіли їх уступати. Коли справа дійшла до м. Путивля, суперечки набули особливої гостроти, і тривали дуже довго. Але Путивль, як укріплена фортеця, залишився за Московським царством. А що ж було з Конотопськими землями? Як відзначив в своїх роботах історик О.Лазаревський, цю територію король Польщі віддав канцлеру Ю.Оссолінському для користування і укріплення її фортецями. Відомо, що ці землі (нинішньої Конотопщини) належали жителю Путивля Федору Яцині, і канцлер пообіцяв взамін цієї території віддати йому Знобінську слободку і село Студенок біля Глухова, але обіцянок своїх не виконав. Працюючи над літературою з історії Польщі, вдалось знайти карти, на яких зображено стан кордонів Речі Посполитої в XVII ст. (Див. карту). На них нанесений Конотоп після Деулінського перемир'я (1618р.). І що цікаво, що кордон біля Путивля дугою обминає його і доходить до нашого міста. Московська комісія не тільки не віддала Путивль, але й кордон пересунула майже під

Конотоп. Чи існувало наше місто в той час? Невідомо докладно, але річка Конотопка була, і було якесь поселення. Але відомо, що поляки наносили кордон між Росією і Польщею на своїх картах, його вже позначали як містечко, і ще відомо, що канцлер Ю.Оссолінський після Деулінського перемир'я став активно укріпляти свої землі фортецями в Батурині, Конотопі, Лубнах.

В результаті Польсько-московських стосунків на початку XVI століття наша територія почала поступово заселятись. Виникали невеличкі поселення і села. В основному заселення проходило неподалік річок, поряд з лісом, а також у місцях, де можна було займатись землеробством. Це було першою причиною виникнення селищ в межах нинішнього Конотопського району, другою причиною було те, що вільні родючі землі давались князями, а трохи пізніше королями за службу своїм підлеглим. Так було засновано перше село, яке відоме з архівних документів - Карабутове. Заснували його Карибути - Вишневецькі приблизно в 1572 році. Місцевість оточена з трьох сторін болотистими річками, є велика кількість придатної для обробки землі. Трохи пізніше магнати Карибути - Вишневецькі зробили тут укріплення, яке відігравало важливу роль в оборонному значенні. В 1638 році навколо укріплення нараховувалось 600 дворів. Під час визвольної війни 1648-1654 Карабутове стало сотенним містечком Прилуцького полку, потім перейшло в підпорядкування Стародубського полку. На початку XVI століття переселенцями з Західних областей України було засновано ще одне село — В.Самбір. Найбільш докладну інформацію про виникнення сіл Конотопщини можна отримати з «Описання старой Малороссии» О.М.Лазаревського, де історик досліджував виникнення міста Конотопа та його округи. Розглядаючи події визвольної війни (1648-1654р.р.), ми детальніше ознайомимось з ходом заселення нашого краю.

Майже всі села виникали на місцях, де раніше жили люди, з прочитаного відомо, як щільно жили люди на терені нашого краю з давніх давен. Були періоди, коли поселення і села зникали зовсім з обжитих територій. З кінця XV ст. наша земля декілька раз спустошувалась турецько-татарськими набігами. Людей забирали в полон, а села повністю випалювались. Мабуть, тоді була знищена і Торговицька волость (нині тут знаходиться село Сараївка), в документах 1638 року ця територія згадується як зовсім безлюдна.

Відомо, що після того, як поляки не змогли закріпити за собою Чернігово-Сіверщину, з територій, які знаходились під владою польської Корони, люди почали переселятись ближче до кордонів Московської держави. Так, зі сторони Путивля заселились Духанівка, (Кротова Діброва), Козацьке (Козача Діброва), Бочечки. Ці села довго входили до російської території і, навіть на початку XX століття це була Курська губернія. На письмовий запит до працівників Курського архіву про походження названих сіл прийшла відповідь: «Духановка (Кротова Дуброва), село казенне й владельческое при речке Щимле, в нем 123 двора, жителей: 625 мужчин й 662 женщины; есть одна православная церковь - Казанская, построена в 1851 году, каменная. Козацкое (Свечкина Дуброва), село владельческое при колодцах, 330 дворов, жителей: 1727 мужчин, 1746 женщин, одна православная церковь - Покровская, построена в 1800 году, каменная, один свеклосахарный завод. Бочечки, село казенне й владельческое при речке Гнилище, 292 двора, жителей: 1148 мужчин й 1161 женщин, одна православная церковь - Вознесен-ская, построенная в 1840 году, каменная, три свеклосахарных завода».

Ці письмові дані отримані із «Списков населенных мест Российской империи XX. Курская губерния. СПб, 1868. ст.96» і із «Справочной книги о церквях, приходах й притчах Курской губернии. Курск. 1909.». У уважних читачів може виникнути запитання, чому «казенные, владельческие»? На початку XVII століття в Московській державі існувало на той час дві форми власності: «казенная» - тобто державна, «владельческая» - дана державою комусь у володіння за службу, або якісь інші заслуги, і «владельческой»- називали землі, які належали до монастирів, а це були великі території з орною землею, річками і лісами. «Казенные» села часто виконували прикордонні функції. Тут жили люди, які не потрапили під кріпацтво і займались самостійно господарством, сплачуючи деякі податки державі. Ці села, як правило, були заможними. Трохи пізніше землі навколо таких сіл віддавались у володіння «знатним людям» і вони ставали «казенними й владельческими».

Відомо, що після Деулінського перемир'я кордони Московської держави проходили майже поряд з М.Конотопом, таким чином, села Духанівка, Козацьке, Бочки належали до Путивльського повіту. Повітом управляв воевода, який призначався в Москві. Як підкреслював історик В.Ключевський, -всього в по-граничних городах, где требовалась сильная военная власть, уже в XVI веке введенм были воеводн, которне сосредотачивали в своих руках власть над всем уездом по всем делам, кроме духовных». Цікаво проходив кордон по Конотопському району. Хижки - це село майже поряд з Духанівкою, яке знаходиться на р.Сейм, було в підпорядкуванні у поляків, потім лінія кордону пройшла по селах Прилужжя, Жолдаки. Бочечки належали до Московської території, а Сахни вже були

у іншій державі. На практиці все було значно простіше, всі зазначені села між собою часто спілкувались, торгували, тобто підтримували економічні зв'язки.

Територія України, яка знаходилась під владою речі Посполитої, поділялась на шість воєводств, Конотоп належав до Чернігівського. Воєводство очолював воєвода, він керував ополченнями і головував на шляхетських сеймиках. Польські магнати на Україні себе почували повноправними володарями і часто ворогували між собою. Наведемо один із відомих прикладів. Єремія Вишневицький, маєток якого знаходився в м.Лубни, напав на Ромни, що належали магнату О.Казановському і привласнив їх. Воєнні конфлікти між польськими феодалами лягали тяжким тягарем на плечі українських селян. Гільом Левассер де Боплан в своєму «Описі України» показав нестерпне життя українців під владою шляхти: «Селяни там дуже бідні через те, що вони змушені працювати на пана три дні на тиждень з своїми кіньми і давати йому... багато мірок хліба, багато каплунів, курей, гусей перед Великоднем, Трійцею та на Різдво;

зверх того, вони повинні возити дрова для пана і відбувати багато інших видів панщини». Нагадаємо, що землі Конотопщини були віддані королем Польщі канцлеру Ю.Оссолінському.

Точна дата заснування міста Конотопа невідома, в літературі приводяться різні дати, даються посилання на письмові згадки. Історію виникнення міста досліджували Ф.Гумілевський, С.Пономарьов, О.Лазаревський. Всі вони керувались тільки письмовими джерелами і робили свої висновки з тих матеріалів і документів, що їм потрапляли до рук в результаті дослідницької роботи. Найбільш докладно історію міста дослідив і надрукував О.Лазаревський, тому доцільно буде, переглядаючи цю працю, навести з неї декілька цитат. Нагадаємо, що цей матеріал знаходиться в книзі «Описание старой Малороссии», в другому томі, який носить назву «Полк Нежинский», видан в Києві друкарнею К.Милевського в 1893 році. Після Деулінського перемир'я (1618 р.), коли розділялись землі між Польщею і Московським царством, як уже згадувалось, розпочалось активне заселення наших земель. Можливо, на місті якогось селища і виник Конотоп, спочатку як укріплення, пізніше як місто. Ю.Оссолінський, який володів цією територією, видав наказ на будівництво укріплень в Конотопі і Батурині в противагу місту Путивлю, де знаходилась резиденція московських воєвод. О.Лазаревський пише «г.Конотоп, р.Езуч, основан, как можно думать, вслед за Поляновским договором, т. е. около 1634 г. на Путивльском рубеже, который проходил около «Куколчего логу». Полянiвський договiр 1634 р. — це другий договiр Москви з поляками, де знову переглядались кордони, але за цим дипломатичним документом Конотоп знову залишився під владою Речі Посполитої.

«Конотоп основан бнл в виде «городка», обнесенного с трех сторон валом, который двумя параллельными стенами упирался в р.Езуч, составлявшую четвертую сторону этого городка...». Місце для укріплення було вибране з урахуванням природного середовища, річка виконувала захисну функцію, тобто закривала собою четверту сторону «городка». Городками археологи і історики називають місця древніх укріплень, можливо, О.Лазаревський, беручи у лапки це слово, і вважав, що поляки і-використали це місце, де вже було якесь укріплення. До речі, на картах (мапах), де вже зображена наша місцевість, часто плутають назви річок, називаючи річку то Єзучем, то Конотопкою. Повернемось до твору О.Лазаревського: «Таким образом, Конотоп бнл одним из тех пограничных укрепленнх городков, которме поляки устроили по линии Путивльского рубежа». Працюючи над архівними матеріалами, зокрема з описами московських переписчиків (1654р.), історик зробив таку виписку: «г.Конотоп стоит на Конотопи. Около посаду к р.Конотопи сде-дворах жилих дворов нет, только стоят в том дворе панские хоромм...». Приведена цитата дає можливість допитливому читачеві уявити, який вигляд мало наше місто того часу. Цікавими є слова: «да подле того города над р.Конотопью, сделан другой городе. Возможно, наше місто було фортецею, тобто укріпленням де стояв гарнізон поляків, а пізніше, коли люди стали населяти округу, і виникло друге «місто», яке також було обнесене валом і частоколом і стояло поряд. А можливо, другим «городом» московські переписчики назвали місцевість, відому нам як Загребелля. В ті часи там розміщався загребельський козакий курінь (підрозділ конотопської сотні), також укріплений. О.Лазаревський з цього опису зробив свої висновки: 1 - все місто було обнесене земляним валом, на гребені якого став «острог» із дубових колод; 2 - в великому місті знаходився маленький «городок» обнесений земляним валом і ровом; 3 - в меншому «городку» знаходився панський двір, який також був укріплений валом і частоколом. Історик вважав, що містечко Конотоп було важливим стратегічним укріпленням.

Цікавими є свідчення Ф.Гумілевського, ось вони: «Конотоп уездный город, в 150 верстах от Чернигова й в 695 верстах от Москм на р.Езуч, которая проходя с юга на север отделяет город от предместья Загребелья. Название его соответствует местности грязной й топкой. Около 1630 года северский староста Пясочинский, с видами протав Москм, дал древнему городку вид четвереугольника й значительно укрепил его валом й палисадом. При гетьмане Острянице (1638) Конотоп бмл уже городом й местом

поветового правління, а в результаті бнл местом сотенного наряда. Сказывають, как писано в 1800 году, в прежние Бремена бмл он укреплен каменною стекою, что й ныне еще приметно как по остаткам внутри городского замка, так й по некоторым смскиваемым каменным развалинам...». Як би там не було, але докладно відомо, що Конотоп був важливим укріпленням і швидко розростався як місто. Проведені археологічні дослідження не виявили ніяких слідів тривалого перебування поляків в нашому місті. Відомо, що коли люди живуть довго на одній місцевості, після них залишається багато матеріальних доказів перебування: кераміка, скло, металеві вироби. Можливо, якийсь час і перебували польські вояки в укріпленні, але не довго. Це і ставить під сумнів, що наше місто заснували поляки, можливо вони зробили укріплення на місті «Древнього городка», як писав Ф.Гумілевський. В ті часи, коли письмово згадується Конотоп, уже існували Підлипне і Попівка

Розвивалось місто Конотоп, розвивалась і його округа. Про ту частину сел, що територіальне належали Московській державі, ми вже говорили, зараз подивимось, як заселялась територія, що в ті часи належала Польщі. Навколо міста були розкидані хутори і невеличкі села, які належали, як правило, заможним конотопцям. Хутори виникали там, де можна було збудувати млин, розвивати винокуріння, випасати тварин або організувати який-небудь промисел. Дані з історії виникнення цих сіл знаходяться в згадуваній раніше праці О.Лазаревського.

Хутір Сарнавщина, відомий з актів 1678 року, в яких сказано: «Конотопський житель Грицко Моцик продал п.Васку Прасолу займище, лежащее за Сарнавщиной, за 30 золотых», а з універсалу Скоропадського вже відомо, що в 1719 році козаком В. Прасолом тут була збудована гребля з водяними млинами. Пізніше цим хутором володіли ніжинський полковий суддя Базилевич, Степан Парпура, капітан Мацкевич і Армашевський.

Хутори Варухівський і Совин (Совинка) заснував Андрій Кандиба наприкінці XVII ст. Землі ці А.Кандиба «купил у жителей конотопских, за певную сумму, займище, прозываемое Москалевка, на р.Конотоп, выще к Конотопу лежащее...» і заснував там хутір, назвав його по імені колишнього хазяїна Варуховським. Трохи пізніше «Кандиба стал занимать соседние земли й садить на них подсоседков, преимущественно из конотопских жителей й при зтом поселил другой хутор, называющийся по прозвищу первым поселившихся здесь подсоседков, Совинмм».

Андрій Кандиба був в свій час Конотопським сотником, приділяв багато уваги різним промислам і взагалі був одним з найбагатіших людей Конотопу кінця XVII ст. Хутір Лобківка був куплений Данилом Кандибою в 1737р. у вдови козака Савченка за 700 золотих. Як відмічає в своїй праці О.Лазаревський, навколо Конотопа існувало «около трех десятков мелких хуторов» і володіли ними: Д.Кандиба, С.Парпура, І.Мацкевич, А.Лобода, І.Єзученко, В.Козюра і інші, а мали назву вони - старшинські. Було ще дванадцять козачих хуторів, які належали В.Холоду, Коваленкам, Ф.Коту, Сизонам, Кузькам, Бондарям, із цих хуторів були утворені села Кузьки, Бондарі, Сахни. Люди, у володінні яких були ці хутори, знаходились у місті на службі, а на свої землі поселяли підсусідків, це було щось подібне до здачі землі в оренду. Деякі підсусідки навіть викупляли цілі хутори і володіли ними самостійно.

Цікаво, що володіння були старшинськими і козачими. Старшинські надавались у власність за службу гетьманам.

Село Гути почало заселятись в середині XVII століття, спочатку воно належало до Підлипенської сотні і входило до Батуринського повіту. Землі часто переходили з рук в руки, що не сприяло росту кількості заможних селян. А ось цікава інформація, ще про одне поселення, яке вивчав О.Лазаревський «Село Старая, по генеральному следствию поселено Пясочинским; но едва ли зто показание верно, так как поселение здесь должно было возникнуть из хат мельников, живших около тех водяных мельниц, которые здесь устроены были благодаря удобной для того местности, вероятно еще раньше Песочинского. Мельницам здесь были устроены в одном из старых руслов Сейма...». Це село було настільки чудово розташоване: ліси, луки, вода, орні землі, що постійно притягувало до себе титулованих землевласників. Серед них задніпровські вихідці: Лизогуби, Харевичі, Радячі, Кандиби. Деякий час тут мав свої греблі і землі навіть гетьман Мазепа. По опису 1781р. говориться, що в селі Стара є одна дерев'яна церква, про селян відмічено: «Жители сего села, по неимению здесь пашенной земли в хлебопашестве не "упражняются, а для пропитания зажинают хлеб в селах уезду Путивльского. Лес они жгут на урелье и отправляют для продажи в Конотоп, Батурин и другие места, возят также возами в те места дрова». В ті часи селяни часто залишались без землі в результаті переходу її з одних рук в інші, залишаючись вільними, вони старались розвивати промисли: ловля риби, торгівля лісом і т.д., але це тривало недовго, змінювався власник і тут же слідувала заборона. Такі дії спонукали до того, що люди сім'ями переселялись у інші місця і засновували нові поселення. Цікава історія виникнення села Жолдаки. Жолдаками при гетьманах (кінець XVII — початок XVIII ст.)

називали людей, що знаходились на службі при гетьманських резиденціях. Як правило, людей брали з навколишніх сіл, вони несли службу певний час, і їх змінював новий наряд, потім приходила черга і знову починалась служба. В основному жолдаки виконували обов'язки охорони гетьманських палаців і самих міст Батурина і Глухова. О.Лазаревський з цього приводу писав: «При гетьмане Скоропадском, служилые жолдаки обзавелись в Глухове семьями й выпросили у гетмана для поселения своих семей землю около с.Старой на берегу Сейма». З тих пір і до 1765 року люди, які називали себе жолдаками, виконували в основному військові функції, один час навіть називались - «жолдачачиской ротой». Безумовно, у них були невеличкі наділи землі, на якій, вони працювали для підтримки своєї життєдіяльності.

Село Озаричі було засноване на початку XVII, а може і в XVI віці. «Образовалось по видимому из хат мельников, живших около водяных мельниц, которые здесь издавна были устроены по рукавам р.Сейм. Название села указывает на те озера, которые образовались здесь по берегам из речных заливов», - це цитата з праці О.Лазаревського, далі він пише «С 1656г., Богдан Хмельницкий своим универсалом утвердил это село за Крупицким монастырем». Озера біля р.Сейм знаходились у власності заможних козаків і були навіть випадки, коли одним озером володіло декілька чоловік. Багато цікавих купчих приводить як цитати дослідник О.Лазаревський, ось одна із них:

«По купчей 1719 года Демко, Радченко, житель Озаричский, продал часть свою озера Ноздриха, сотнику конотопскому Андрею Лизогубу за коп восемь. По другой купчей того же дня Федор Остапенко продал часть свою третью озера Конотопа, сотнику Конотопскому Андрею Лизогубу за два таляры. По, третьей купчей того же дня Микола Онищенко продал часть свою в озере Конотопе половину, также и в озере Ноздриха по половине с дядьком своим Пимином продал оба озера свои Андрею Лизогубу за 10 талеров». Ось так за один день Андрій Лизогуб, конотопський сотник, відкупив озера у колишніх власників і заснував спочатку хутір, а пізніше село Лизогубівку. Змінювались назви озер, їх розташування і нема вже озера Конотоп біля Сейму, але ж воно існувало, як видно з приведеної цитати, і можливо, існувало до того.

Округа Конотопщини була щільно заселена як вільними поселенцями, так і поселенцями, залежними від козацької старшини. Села, які вони населяли, часто переходили з однієї форми власності в іншу, залежно від політики гетьманства. Так було з поселенням, яке носить назву Вирівка. В деяких письмових джерелах вона ще називається Куколкою, по назві річки, яка протікає поруч. Вирівка розмістилась на горбах, які оточували болота і луки, наявність річки давала можливість ставити греблі і на них будувати млини. Відоме це село з початку XVII століття. В 1654 році тут уже знаходилась церква святого Михайла і було 170 дворів, де мешкало 162 козаки і 105 міщан. О.Лазаревський пише: «Вережка скачала «прислужала» к Конотопу, а потом Мазепою отдана Тихону Кураховскому, по смерти которого Верекою владела вдова его». Потім власниками Вирівки були: князь Гагарін, трохи пізніше нею володів син конотопського сотника Іван Костенецький. Як би там не було, але докладно відомо, що Вирівка була селом землеробським, де вирощували хліб, який тут же перероблявся в борошно і ним торгували на ярмарках в Конотопі і окрузі. Багато козаків с.Вирівки знаходились на службі у Конотопській сотні. На берегах річки Куколки знаходилось ще одне село - Полівка. Воно також розміщалося серед боліт і долин, де люди споконвіку займалися землеробством і тваринництвом. З архівів це село відоме з середини XVII віку. З 1654 року в Полівці було вже дві церкви - Святої Трійці і архангела Михайла, 339 дворів, козаків - 150 чоловік і 153 міщан. Історики висловлюють думку, що Полівка була густо заселена тоді, коли було збудовано укріплення в м.Конотопі, тобто вона знаходилась під захистом цього міста. Звернемось до книги О.Лазаревського: «...Многогрешный Поповку отдал генеральному есаулу Грибовичу, от которого она была взята Самойловичем и присоединена к Подлипенскому «двору». При Мазепе часть поповских козаков взята была в личную прислугу гетмана, причем на них была возложена обязанность по присмотру за гетманским обозом, сначала во время походов, а затем и дома». Попівські козаки постійно знаходились на військовій службі і це надавало їм можливості займатись сільським господарством, хоч вони мали невеликі наділи землі. Те, що Полівка відігравала важливу роль як село, що знаходилось на дорозі між Конотопом і гетьманською столицею Батурином, свідчить ще одна цитата: «... козаки «сотенные», то есть отбывавшие воинскую новинность - 141 чел., козаки какие перед тем сотенные били, а за гетманом в войсковых походах до палубов рейментарских наслуговали - 56 чел., козаки до двору Поповского для посилок служащие - 3". Умови того часу вимагали від попівчан постійно знаходитись в бойовій готовності і в разі потреби чіткого виконання своїх службових обов'язків. Крім козаків, в цьому селі жило чимало селян, які займались не тільки роботою на землі, а і обслуговували козацьку старшину, платили податки до гетьманської казни.

Попівський підрозділ був настільки самостійним, що деколи приймав рішення самовільно, не

ставлячи перед фактом козацьку старшину Конотопської сотні, якій вона підпорядковувалась в разі воєнних потреб. Конотопський сотник скаржився Чернігівському полковнику Полуботку: «Поповские многие козаки до сотни служащие под сей час, не хотячи тяжких й далекопутных походов с сотенцами отбывать, ухилившись от сотий до стаечных (стайня - конюшня) и палубничих присовокупились, и всех их сотенных й палубничих и от сотий отставших у вольности 80 человек живут, а на выслугу войсковую за множеством их, хйба (разве) в килько лет якому служится навремя отбуть...».

Мабуть села, які входили до Конотопської сотні були настільки багатолюдними, що сотнику все важче було їми управляти, тому вже при гетьманові Розумовському від Конотопської сотні були відокремлені села Попівка, Підлипне, Шаповалівка і Соснівка і утворені одноіменні сотні.

З середини XVII століття М.Конотоп відоме нам, як прикордонний населений пункт, де існує укріплення, збудоване поляками в протигагу місту Путивлю, де розміщався московський гарнізон на чолі з воєводою. Округа міста поступово починає заселятись. Тепер давайте розглянемо соціально-політичну ситуацію, яка існувала на українських землях, що входили до Речі Посполитої (Польщі).

Польські колонізатори почували себе на чужій території як вдома. А як же себе вели польські шляхтичі в себе дома? М. Костомаров, видатний історик і вчений, вивчаючи побут селян і посилаючись на свідчення архівних документів пише «... на всем земном шаре не найдется государства, где бы так обходились с земледельцами, как в Польше. Владелец или староста не только отнимает у бедного холопа все, что он зарабатывает, но й убивает его самого, когда захочет и как захочет, и никто ие скажет за это дурного слова. Между панами в зто время распространи-лась страсть к роскоши и мотовству, требующие больших издержек. Один француз, живший тогда в Польше, заметил, что повседневный обед польского пана стоит больше, чем званий во Франции», далі читаємо: «Никто не хочет жить трудом, а всякий норовит захватить чужое; легко достается оно й легко спускается. Заработки убогих подданных, созданные иногда с их слезами, а иногда и со шкурою, потребляются господами как гарпиями». Селяни не витримували такого становища і чинили опір. Палали панські маєтки, пригнічені і доведені до відчаю люди жорстоко розправлялись з своїми гнобителями, втікали в ліси і непрохідні долини річок. Трохи пізніше з'явилась Запорізька Січ і виник соціальний прошарок - козаки. З історії України відомо, яку роль відігравали козаки в війнах проти турецько-татарських загарбників і проти поляків, тому давайте детальніше зупинимось на питанні українсько-польських відносин. Козаки того часу розділялись на дві групи: міські або українські і запорізькі або січові. Перші повинні були признавати над собою владу панів, другі були повністю незалежними.

Польська влада робила все, щоб залучити українських козаків до себе на службу і таким чином яось керувати ситуацією. Міських козаків було залучено до реєстрації і запропоновано їм деякі гарантії свободи і плату за службу королю. Так було утворено сім полків, п'ять - на правому березі Дніпра і два - на лівому. Правобережні полки розміщались у Білій Церкві, Каневі, Черкасах, Корсуні і Чигирині, лівобережні в Переяславі і Миргороді. Кожен полк ділився на сотні, по десять в кожному, а сотні на курені або десятки. Вся старшина була виборна. До речі, пройде деякий час і два полковники з правобережжя Федір Кандиба і Яків Лизогуб вирушать на постійне місце проживання на лівій берег і поселяться в нашому місті Конотопі. Українське козацтво, загартоване в постійних воєнних походах то проти турків і татар, то проти Московського царства, не завжди підкорялось полякам і часто вступало з ними в суперечки, що переростали в воєнну конфронтацію. Так, в першій половині XVII століття, виник ряд повстань проти польського свавілля і гноблення. Провідниками цих виступів були Павло Буг або Павлюк (1637), Дмитро Гуня (1637), Яків Острянин (Остряниця, 1638р.). Повстання були частково придушені поляками, були підписані документи, якими передбачались урегулювання стосунків між повстанцями і польською владою. Ось за таких обставин селяни-землероби знімались з обжитих земель на правому березі України і переселялись на лівий, де було багато вільних земель, а поляків було значно менше. Особливо міграція збільшилась після підписання -«вічного миру», ~ в 1634 році. Мається на увазі Полянівський договір. В 1635 році на Сіверщині було утворене Чернігівське воєводство, поділене на два повіти: Чернігівський і Новгород-Сіверський. Конотоп входив на той час до Новгород-Сіверського повіту. Ще в 1620 році польський уряд вислав на Сіверщину своїх комісарів «для ординации замков от Москвы рекуперованных, для одбирания замков северских от Москвы так теж і для ревизування прав од людей стану духовного яко і дворян, і синов боярских, як за чим хто всякій добра ойчистії держите. Ця цитата приведена з урядової грамоти того часу з «Нарисів історії України» Дмитра Дорошенка, і свідчить про те, що польські комісари значно раніше, ще з часів Деулінського перемир'я (1618р.) почали вивчати Сіверський край для того, щоб детальніше розібратись з територією і кордонами і вивчити життя і побут людей, які заселяли його.

На підставі комісарських «листів» власники одержували королівські універсали на маєтки. Отже, пани, які дістали землі, енергійно взялись до їх колонізування. Людність приваблювали різними

пільгами і свободами. Дуже часто нові поселення виникали на місці колишніх селищ. Д. Дорошенко вважає, що було багато переселенців з правобережжя. Глухівщину, наприклад, заселяли переселенці з Поділля, які перенесли з собою і свої старі назви сел та містечок. Частина нинішнього Конотопського району заселяли також переселенці з Волині і Західної України. На заселеній території поляки встановлювали свої права, до керівних органів на місцях обирались тільки люди римсько-католицького віросповідання і офіційна мова була польська. Та не довго тримався спокій на Чернігово-Сіверщині, нещадна експлуатація селян весь час приводила їх до антипольських виступів. Не всі локальні виступи відомі, але їх було безліч, вважав історик М. Костомаров.

Серед головних міст лівобережжя, Чернігова, Новгород-Сіверського, Ніжина, Стародуба, Погар, Почом, Мглина, ми не знаходимо Конотопа. Це свідчить про те, що Конотопська сотня, яка була утворена за часів Богдана Хмельницького і входила до Чернігівського полку, тоді також ще не існувала. Але офіційно Конотоп відомий з 1634 року як місто-укріплення і, можливо, там і був невеличкий польський гарнізон, який виконував функції скоріше дипломатичні (наявність поряд кордону з Московським царством), ніж воєнні. Отже, напередодні воєнних подій, пов'язаних з гетьманом Богданом Хмельницьким, навколо Конотопа склалась невелика округа, яку утворили села і хутори, що на сході контактували з Московською державою і відігравали роль прикордонних поселень.

Друга половина XVII століття була періодом напружених відносин між Росією і Польщею. Кордони постійно укріплювались з обох сторін. З метою оборони південних рубежів від кримсько-татарських та польських нападів була утворена Білгородська лінія, яка складалась з укріплених містечок, де розміщувались російські гарнізони. Путивль як давнє місто також мав прикордонний гарнізон, який контролював дії шляхти. Особливо путивлян цікавило місто Конотоп, де розміщались поляки. Нещадна експлуатація українських селян збільшилась після невдалих козацько-селянських виступів. Знову почались масові переселення в бік Росії. В 1638 році путивльський воєвода М. Плещеев доповідав царю «Да й многие, государь, литовские люди (українці) приходят в Путивль на твое государство имя ежедень женатме й холостие...» Біля Путивля збиралось багато людей, які довго чекали дозволу на зайняття вільних територій, і отримавши його, заселяли округу. Пробиваючись до Путивля, переселенці проходили через Конотоп або десь поряд. Тут їх чекали неприємності. Людей або повертали назад, або грабували. Такі укріплення, як Конотоп і Батурин поляки використовували для того, щоб перетнути шляхи втікачам до Росії та на Запорізьку Січ.

Люди втікали селами, переселялись навіть монастирі. В трьохтомному виданні «Воссоединение Украини с Россией. Документи и материал» є чимало документальних свідчень про такі переселення. Ось один із них. Мова йде про переселенців Густинського і Покровського монастирів, які натрапили під час переїзду на конотопського урядника Сосновського: «Конотопс-кий урядник Сосновский то церковное строение их, рухлядь и всякие запасм пограбил, а их де старцов попускал к Путивлю пеших». Так доповідав царю путивльський воєвода М. Плещеев, трохи пізніше він знову писав у донесенні «...переняв на дороге в том урочище тот же урядник Сосновский з городка Конотоп» черниць Покровського монастиря, відібрав у них 20 возів з церковним майном, річний провіант, коней і особисті речі. Ці розбійні напади Сосновського були непоодинокі. Присутність військового гарнізону давала йому можливість вести себе зухвало і жорстоко. Пізніше він поплатиться життям за свої дії під час масових виступів селян проти поляків.

Не дивлячись ні на що, люди прикордонних сіл Конотопщини і Путивльської волості підтримували економічні зв'язки. Під час неурожайних літ до Росії їхали закупати хліб і інший провіант. Аналогічно чинили і селяни з путивльської сторони, які їздили торгувати до ближніх містечок Конотопа, Батурина, Ніжина і навіть Києва. З Путивля йшов торговий шлях через Конотоп, Батурин, Борзну, Київ. Другий шлях з нашого міста повертав в Красний Колядин, Прилуки, Переяслав і йшов до Черкас та Чигирини. Купцям доводилось в дорозі дуже тяжко. По-перше, їх грабували розбійні зграї поляків і їх прислушників, по-друге, потрібно було заплатити мито на митницях. Був митний контроль і в М.Конотопі. Згідно конституції Польського сейму 1643 року, була створена комісія з 19 чоловік, яка і контролювала дії митних служб. Незважаючи на всі ці негаразди, торгівля весь час розвивалась й міцніла. М.Грушевський в «Історії України-Русі», в VI томі, вивчаючи торговельні зв'язки, які існували в ті часи, писав: «Ми вже пізнали деякі з тих тяжких кайданів, якими обтяжувала торгівлю і промисел середньовічна система регламентації, фіскалізму і привілегій: систему примусових доріг, примусових станцій, складів, що заковували торгівлю в мертву вікову систему комунікації, розривали комунікаційний рух, силоміць примушували купця продавати свій товар серед транзитної дороги, зводили рух до мінімуму, забуваючи животворящего духа промисла й торгівлі...». Предметами торгівлі були продукти землеробства, риба, дьоготь, дерево, коні, воли і т.д.